

אתר דעת * לימודים * גיליון 18 * תשפ"ב * 2021/22

הסנה – זהותו ומהותו

אהרון בק

התוכן

- א. "הסנה" – הזיהוי המקובל.....2
- ב. "הסנה" – עיון מחודש בפשט הפסוקים.....3
1. "הסנה" – ב-ה' הידיעה.....3
2. "המראה הגדל הזה".....3
3. "בלבת אש".....4
- ג. משמעות המראה.....4
- ד. "הסנה" – "סיני".....6

א. "הסנה" – הזיהוי המקובל

צמח הסנה מוזכר שש פעמים במקרא: חמש פעמים בתיאור התגלות ה' אל משה בתחילת ספר שמות, ופעם אחת בברכת משה בסוף ימיו: "ורצון שכני סנה" (דברים לג, טז) – תיאור שככל הנראה מתייחס אף הוא להתגלות ה' אל משה. הרי שכל האזכורים של הסנה נמצאים במקום אחד בלבד במקרא.

התיאור בפרשת שמות אינו מוסר כל פרטים המאפשרים את זיהוי הצמח. עם זאת, נראה שבמסורת רבת שנים היה ידוע זיהויו של הצמח באופן מובהק. כך, למשל, חז"ל התייחסו באופן ברור לצמח, ותיארו את תכונותיו כשיח קוצני מוכר, שגדל בסביבות מים, וניתן להכין ממנו גדר¹:

הסנה שפל מכל האילנות שבעולם... הסנה קשה מכל האילנות, וכל עוף שנכנס לתוך הסנה אין יוצא בשלום... הסנה הזה עושין אותו גדר לגינה... גדל על כל מים... עושה קוצין ועושה ורדין... הסנה יש לו ה' עלין... (שמו"ר ב, ה).

"הסנה הסנה, לא משום שגבהת מכל האילנות השרה הקב"ה שכינתו עליך, אלא משום שנמכת מכל האילנות" (שבת סז ע"א, מתורגם).

לאור הגדרות אלו של חז"ל (כאמור, במקרא עצמו אין כל פרטים המאפשרים זיהוי), נוטים רוב מוחלט של המתרגמים, הפרשנים והחוקרים לקבל את זיהוי צמח הסנה כפטל הקדוש, *Rubus sanctus*², העונה על ההגדרות הנ"ל (אם כי חשוב לציין, שצמח זה נדיר באזור הרי סיני³). אך יש גם זיהויים אחרים⁴.

1 ז' עמר, צמחי המקרא, ירושלים תשע"ב, עמ' 142.

2 י' פליקס, עולם הצומח המקראי, רמת גן 1968, עמ' 110-112. אנציקלופדיה מקראית, ה, ירושלים תשל"ח, עמ' 1061-1062.

3 ראה אנציקלופדיה מקראית (בהערה הקודמת), שם.

4 ביניהם: כסיה מחודדת (עפ"י רס"ג), אטד או שיזף תרבותי (עפ"י מסורות מוסלמיות. ז' עמר, "זיהוי הצומח המקראי בראי פרשנות הקוראן", בית מקרא מג, א [תשנ"ח], עמ' 70-71), שיזף מצוי או יחנוך המדבר (ראה: י' פליקס, "סנה, עצי שטים ומן", סיני א [תשמ"ז], עמ' 533) ועוד. יש שזיהו את הסנה עם הרנוג השיטים, שהוא צמח טפילי בעל גוון זוהר, שיצר אשליה אצל משה כאילו הצמח שעליו נטפל עלה באש (H. אצל ר' משה הנרבוני, בביאורו למורה הנבוכים, מעיד על אבנים מיוחדות בהר סיני, שכאשר שוברים אותן מתגלה בתוכן מעין ציור של שיח. ראה: ר' ישפה, "האבן והסנה", קתדרה 48 (תשמ"ח), עמ' 3-8. ז' עמר, "האבנים המופלאות מהר סיני", קתדרה 52 (תשמ"ט), עמ' 181-182. ויש מי שפירש את המראה כולו כתופעה פיזיקלית של שבירת קרני אור שפוגעים בחפץ מרוחק, היוצרת מראה אשלייתי כאילו החפץ קרוב למתבונן: נ' הראובני, שיח ועץ במורשת ישראל, נאות קדומים 1989, עמ' 39-40.

ב. "הסנה" – עיון מחודש בפשט הפסוקים

כאמור, הזיהוי המקובל אינו מתבסס על פשט הפסוקים, אם כי יש לו השלכות, כמובן, על הבנתם. לפי התמונה המקובלת, הרי ש"המראה הגדל הזה", שתפס את תשומת ליבו של משה במדבר, היה של שיח מסוים שעולה באש. אנו נבקש לבחון מחדש את הפסוקים, לתאר באופן שונה את המראה, ומתוך כך לפרש באופן מחודש את מהותו של "הסנה".

1. "הסנה" – ב-ה' הידיעה

נתבונן בפסוק המתאר את שנגלה לעיני משה:

"וַיֵּרָא מֵלֶאכֶּה אֱלֹהֵי בִלְבַת אֵשׁ מֵתוֹךְ הַסְּנֶה, וַיֵּרָא וְהִנֵּה הַסְּנֶה בְּעַר בָּאֵשׁ וְהַסְּנֶה אֵינֶנּוּ אֶקָּל" (שמות ג, ב).

"הסנה" – מופיע בפסוק זה שלוש פעמים, ושלושתן ביידוע. לכאורה, הלשון המדויקת יותר לתיאור הראשון של המראה היה צריך להיות ללא ה' הידיעה: "וַיֵּרָא מֵלֶאכֶּה אֱלֹהֵי בִלְבַת אֵשׁ מֵתוֹךְ סְנֶה" – שכן אין מדובר על צמח מסוים שידוע לנו משכבר. דקדוק לשוני זעיר זה מביא אותנו לידי השערה (שנחזק אותה להלן), כי אין מדובר על עץ בודד כלשהו שהאש אוזחת בו. "הסנה", לפי הבנתנו, איננו שם עצם פרטי של שיח מסוים, אלא שם עצם כולל (קיבוצי), כמו: "וירד העיט" (בראשית טו, יא) או "ותעל הצפרדע" (שמות ח, ב). "הסנה" – הוא אפוא כינוי כללי לשדה קוצים⁵.

משה רועה את צאן יתרו, ולפתע רואה שריפה משתוללת בתוך שדה קוצים. שריפות כאלו אינן מראה חריג; אך דרכן של שריפות כאלו היא לכלות את הקוצים במהירות ולהשאיר אחריהן אדמה חרוכה. משום מה רואה משה שהשדה ממשיך לבעור ולבעור.

2. "המראה הגדל הזה"

מראה כזה – של שדה העולה באש, ולא של שיח בודד כלשהו – מתאים יותר לתיאור "המראה הגדל הזה". שיח הסנה, לפי הפירוש המקובל, איננו גדול במיוחד, והכינוי "גדול" איננו הולם אותו. על כרחו של פירוש זה יהיה להסביר: "גדול" = מיוחד, מפתיע וכדומה; אך שימוש כזה בתואר "גדול" הינו נדיר ביותר במקרא. המשמעות הרגילה יותר של תואר זה היא במובן הכמותי.

5 לפי פירושנו, וכפי שנרחיב להלן, אין כל סיבה להניח שמדובר על שיחים קוצניים דווקא. כל עשבייה נמוכה, המתאימה לרעיית צאן, תתאים לתיאור "הסנה". למרות זאת, נמשיך להשתמש בביטוי "שדה קוצים", כדי להקל על המחשת הפירוש.

אם אכן מדובר על שריפת קוצים גדולה, שהתפשטה על כל שטחו של הר סיני, יוצדק התיאור של "המראה הגדל הזה"⁶.

3. "בלבת אש"

לאור פירושנו יובן יותר הביטוי היחידאי "לבבת אש". בדרך כלל מבארים: "להבת אש"⁷, דהיינו: לשונות אש אדירים. תיאור זה מתאים לשריפה גדולה, ולא לשיח בוער בודד. יש המפרשים: "לבבת אש" – מלשון לב, כלומר: מרכז האש⁸. גם לפי פירוש זה נראה שמדובר על בעירה ענקית, למשל בהשוואה לנאמר אודות מעמד הר סיני: "וההר בער באש עד לב השמים" (דברים ד, י א)⁹.

ג. משמעות המראה

אם אכן נפרש את המראה כשדה קוצים עולה באש, ולא כשיח יחיד, יובן גם המראה עצמו ומשמעותו. כל פרשני המקרא, החל בחז"ל וכלה באחרוני זמננו, מנסים לקשר בין נבואתו הראשונה של ה' אל משה ומינויו לבין המראה של הסנה הבוער באש. מדוע דווקא כך התגלה ה' אל משה? ומה הקשר לשליחותו של משה להוצאת ישראל ממצרים? המפרשים רואים במראה מן משל, מטאפורה, לשליחותו של משה, ומבארים את שני המוטיבים המרכזיים במראה – הסנה והאש – באופן אליגורי. חז"ל¹⁰ מבארים שהסנה הוא ביטוי לצרה של עם ישראל, והאש – ביטוי לנוכחות ה' איתם, "עמו אנכי בצרה". יש מבארים שהסנה – הוא עם ישראל, והאש –

6 כמו כן, מובן מדוע משה רואה את המראה מרחוק, ומבקש להתקרב אליו (עד שה' עוצר אותו): "אל תקרב הלב" (ה' א').

7 השווה: ישעיהו כט, ו. ל, ל. סו, טו. תהילים כט, ז. וראה ראב"ע בשם יש מפרשים, וגם פירוש הרב דוד צבי הופמן לספר שמות, ירושלים תש"ע, עמ' לח.

8 ראה ראב"ע בפירושו השני, רש"ר הירש, וכן ע' חכם בדעת מקרא.

9 רש"י הביא את שני הפירושים בחדא מחתא: "בשלהבת אש – ליבו של אש".

10 שמו"ר ב, ה. וכן ברש"י.

המצרים הרודים בהם¹¹. ויש המדמים את הסנה למשה, ואת האש – לנבואה הבושרת בו¹²;
או את הסנה לגוף, ואת האש ללב¹³. ושערי פירושים לא ננעלו¹⁴.

לפי הבנתנו, המראה אינו רק משל או דוגמה למשה, אלא מהווה חלק מהותי מעצם
שליחותו.

נבאר. הרי מיד יסביר ה' למשה:

"ראה ראיתי את עמי אשר במצרים... וארד להצילו מיד מצרים ולהעלתו מן הארץ
ההוא" (שמות ג, ז-ח).

ה' יורד אל הארץ כדי להציל את עמו. ירידת ה' למצרים היא מוטיב חשוב ומרכזי בכל סיפור
הגאולה ממצרים: ה' לא רק גואל את עמו (כביכול "מלמעלה"), אלא הוא יורד אל תוך מצרים
ומוציא את עמו משם¹⁵. כך מדגישים פסוקים רבים:

"כחצת הלילה אני יוצא בתוך מצרים" (שמות יא, ד).

"ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה" (יב, יב).

"ועבר ה' לנגף את מצרים" (יב, כג).

"או הנסה אלקים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי" (דברים ד, לד).

כאשר יורד ה' לארץ, יש לכך השלכות ממשיות. תופעת לוואי מובהקת בכל פעם שמתוארת
ירידת ה' לארץ היא הופעתה של אש אדירה:

"והר סיני עשן כולו מפני אשר ירד עליו ה' באש" (שמות יט, יח).

"כי הנה ה' יצא ממקומו וירד ודרך על במתי ארץ... והעמקים יתבקעו כדונג מפני האש"
(מיכה א, ג-ד).

"קול ה' חצב להבות אש... ובהיכלו כלו אמר כבוד" (תהלים כט, ז-ט).

גם אצלנו מתאר ה' באזני משה כי הוא כבר ירד אל הארץ כדי להציל את עמו ממצרים. מכאן
מתבקש לבאר כך: מראה הסנה הבושר באש – כלומר: השריפה המשתוללת על הר סיני –

11 חזקוני.

12 N. Wyatt, "The significance of the Burning Bush", *Vetus Testamentum*, 36, 3 (1986), ראה: pp. 361-365.

13 תורה שלמה לשמות ג, א, אות סד.

14 ראה גם: י' מדרן, כי קרוב אליך – לשון מקרא ולשון חכמים, שמות, תל אביב 2014, עמ' 46-48. ג' סברן, ויפגע במקום – הסיפור התיאופני במקרא, תל אביב תשע"א, עמ' 77-81. א' שביד, הפילוסופיה של התנ"ך כיסוד תרבות ישראל, תל אביב 2011, עמ' 50-57. פ' פולק, הסיפור במקרא, ירושלים תשנ"ד, עמ' 105-102.

15 על כך ראה במאמרי: "כי בפעם הזאת" – עיון מחודש בארבע מכות מצרים האחרונות", מגדים מג (תשס"ה), עמ' 16-17.

איננו אלא מחזה ירידתו של ה' אל הארץ לגאול את עמו. ה' אינו רק מתגלה למשה (בדמות שיח בודד דולק), אלא הוא ממחיש לו את שעומד לקרות ביציאת מצרים. וכך הסביר כבר הרמב"ן:

"וארד להצילו" – שנתגליתי על ההר הזה באש, כטעם: "יורד ה' על הר סיני... מפני אשר ירד עליו ה' באש".

רבינו בחיי מביא בשם חז"ל: "הוא סנה הוא סיני" (ראה גם להלן), ומוסיף ביאור בדרך של גזירה שווה: "כתיב הכא 'והנה הסנה בוער באש', וכתיב בסיני 'וההר בוער באש'¹⁶. לפי ההסבר שלנו, יש כאן יותר מאשר השוואה לשונית. בשתי הפעמים יורד ה' באש מן השמים: בראשונה – לגאול את עמו ממצרים, ובשנייה – לתת להם את עשרת הדיברות.

ד. "הסנה" – "סיני"

האם יש קשר בין "הסנה" שלנו ובין מקום התגלותו בהר "סיני"? חז"ל קושרים בין השמות¹⁷. ואכן, הדמיון האטימולוגי בין שני השמות הללו – כמו גם "מדבר סיני"¹⁸ – מעלה סברה שישנו מכנה משותף למילים אלו¹⁹.

יש הגוזרים את שם המדבר "סיני" ממילה סמוכה: "שן", כלומר: מקום בעל מצוקים משוננים וחדים. לאור זאת מבארים גם, שהצמח "סנה" נקרא על שם "שיני" הקוצים החדים שבו²⁰. אבל מצאנו בחז"ל שגזרו את שמו של הר סיני מהסנה שגדל בו: "על שם הסנה נקרא סיני" (פרקי דר' אליעזר, פרק מא). וכך כתב אבן עזרא: "הר סיני – בעבור הסנה". לפי הסברנו לזהותו של הסנה, נוכל לבאר כך גם את שמו של מדבר סיני כולו: הסנה – הוא שדה קוצים, ולמעשה זהו הנוף השכיח במרחבי הישימון²¹ (לכן הנהיג משה את צאן יתרו לשם). המראה

16 ראה תורה שלמה לשמות ג, א, אות נז.

17 ראה לעיל בדברי רבינו בחיי, ולהלן מפרקי דר' אליעזר.

18 וכן: שיני הסלע שביניהם עוברים יהונתן ונושא כליו: "ושם האחד סנה" (שמו"א יד, ד).

19 P. Haupt, "The Burning Bush and the Origin of Judaism", Proceedings of the American Philosophical Society, 48 (1909), p. 364. בספר "לשון חכמים" (פיעטרקוב, תרפ"ד), שהוא מעין מילון ללשון חז"ל והמקרא, מאת ר' שמעון יהודה ליב מלודז', בערך "סנה", הסביר ששתי המילים קשורות למילה "שנאה": "מהות הסנה ידוע, וע"ש שהוא חד שנוקב וקורע לכל פוגע בו, ע"כ ישנאוהו הכל מלקרב אליו. ע"כ נקרא סנה ע"ש השנאה, כמו שדרשו בחז"ל על הר סיני דמשם ירדה שנאה לעולם".

20 וכן: מדבר צין. ראה: א' וח' הראובני, "השמות הר סיני, הר חורב, הצמח סוף וים סוף", סיני לב (תשרי-אדר תשי"ג), עמ' קסח-קע (ראה שם עמ' קעא-קעא לגבי "סנונית"). מ' הראל, "מדבר צין", בית מקרא מג, ד (תשל"ל), עמ' 459.

21 ראה: ע' אלון (עורך), החי והצומח של ארץ ישראל, כרך 8, רמת גן 1991, עמ' 15-16.

של שדות קוצים פרושים על פני המדבר הוא שנתן למדבר כולו את שמו, כמדבר שמצוי בו "סנה" רב, הוא מדבר סיני²².

22 ראה: מ' נאדל, "שמות הררים התלויים בשערה – תיור בשדה הסמנטיקה", לשוננו יט (תשי"ד), עמ' 58, שביקש לגזור את השם "סיני" מהפועל הערבי שני (سنى), שמשמעותו: להתרומם, להיות גבוה. לפי דבריני, ייתכן ש"הסנה" קיבל את שמו בשל היות השיחים שבו מתרוממים מן הקרקע, ובעקבות כך קיבלה תצורת הנוף הזאת את השם "סיני" – לא בשל התרוממות הקרקע, אלא בשל שכיחות שדות הקוצים שבה.